

Milyen nyelven beszélnek a székelyek?

A kérdőmondatot Illyés Gyula cikke röpítette országgá. Illő alkalommal, a Magyar Nyelvőr ünnepén, a Népszabadság hasábjain. Emlékeztetőül csak annyit: egyik vidéki egyetemünkön „beugrató” kérdésként tették fel e mondatot felvételiző fiataloknak. A „beugratás” sikerült: a jelentkezők többsége bizonytalan, kisebb részüket pedig egyenesen rossz választ adott. Nem volt ez holmi szabályos, kérdőíves-írásos felmérés. Szóban fölített kérdések s szóban kapott válaszok voltak, s mindössze néhány felvételiző tájékozottságát tették próbára. Statisztikai összegezés nem készült, nem is készülhetett. A végeredmény azonban — más forrásból tudjuk — az Illyés-cikk adatainál is lesújtóbb: a megkérdezettek közül ugyanis senki sem tudott helyes és biztos választ adni. Voltak, akik úgy vélték, románul, mások úgy gondolták, valami teljesen különálló „székely” nyelven beszélnek a székelyek. A meghökkentő az, hogy a jelentkezők történelem—földrajz szakos hallgatók kívántak lenni. Olyan fiatalok tehát, akiknek előzetes felkészültsége alaposabb lehetett az átlagosnál.

Ebben a tájékozatlanságban mégis talán az a legriasztóbb, hogy nem látszik egészen őszintének. Mert az aligha lehet igaz, hogy bölcsésznek készülő ifjak ne tudnának semmit a székelyekről. Ha a tankönyvek, mint látni fogjuk, szűkszavúak is, és nem nyújtanak elegendő információt, a szülők, a régi könyvek, az ismerősök, barátok naponta nyilatkoznak. De nyilatkozik maga az élet s a kultúra napi élete is lépten-nyomon. Aki a rádióban székely és csángó népdalokat hall; hallja, esetleg éneklí is Kodály Székely fonóját, látja a székely népballadák iránt megélt érdeklődést; az iskolában Mikesről, Tamásiról tanul; tudja, hogy Bartók életművében milyen eszméltető szerepet játszott a székely népzene; olyan iskolába jár, olyan laktanyában szolgál, amely nevét Gábor Árontól kapta, olyan tsz-ben dolgozik, futballcsapatban játszik, amelyet a székely Dózsa Györgyről kereszteltek el — abban felmerülhet a kérdés: kik is ezek a székelyek, miért olyan különös, amit ők műveltek, ami tőlük ered: varrottas, faragás, zene, humor, dialektus? Miért olyan különös és mégis olyan közeli, annyira a miénk, mintha valahol gyerekkorunkban már átéltek, ismertük volna, csak aztán elfelejtettük?

Röviden szólva, a székelységtől eredő kulturális értékek nem muzeális kincsek; szerves részei élő kultúránknak, s így naponta felmerülhet a kérdés: miféle közösség az, amely termette? Hol él, mióta, hogyan? S mert a kérdés körül gyanús hallgatás vagy még gyanúsabb mendemondák terjengenek — az ifjú, akit megkérdeznek, talán jobbnak látja azt válaszolni: „nem tudom.” S ez nemcsak azt jelenti, hogy a felnövő nemzedékek tudatában veszedelmes vákuum keletkezett, melybe jó, rossz egyaránt benyomulhat, hanem a székelységgel kapcsolatos művek humánus funkciójában is zavar támadt. A makulátlan szépség élvezésébe tilalmas, gyanús szenvedélyek mérge elegyülhetett, s ez már az értékek eleven, megtermékenyítő hatását is érintheti, annak is árthat.

Itt csupán a történelemtanítás mulasztásait és fogyatékoságait tesszük szóvá. De talán az elmondottakból is nyilvánvaló: a székelység ügye távolról sem tekinthető mondjuk olyan jellegűnek, mint az, hogy tanítunk-e valamit és mit tanítunk pl. a Wesselényi-féle összeesküvésről.

Már az eredetük felett meditáló, máskor származásukat a legendák világába emelő szak- vagy éppenséggel csak dilettáns túlbuzgóság szülte irodalom is olyan, ami kivételes figyelmet érdemelne. Eredetük megragadta már geszta- és krónikaíróink képzeletét is. Tőlük eredt az a magát oly szívósan tartó romantikus mondanakör, amely a székelyeket a hunok maradékainak, Attila és Csaba királyfi népének hitte. A származásuk körül csapongó képzelet másik szélső megnyilvánulásának az a majdhogya-

nem hajmeresztő hipotézis tekinthető, amely elmagyarosodott dákoknak véli őket. A két szélsőség között foglalnak helyet a már tudományos, történeti és nyelvészeti érvekkel bizonyító nézetek. Ezek a vándorló magyarsághoz csatlakozó bolgár-törököknek, besenyőknek, vagy a honfoglalás után az ország belsejéből rajonként Erdély délkeleti tájaira átvonuló törzssőkös magyaroknak mondják a székelyeket. A vita ma sem dőlt el. Végleges tisztázását, ha egyáltalán valaha is lehetséges lesz, bízzuk a szakmabeliekre: nyelvészekre, régészekre és őstörténészekre. Egy dolog azonban — és számunkra most ez a legfontosabb — vitathatatlan: a székelyek, amióta csak múltjukról megbízható történeti adataink vannak, magyarul beszélnek, és tájékeket hordozó anyanyelvük mindmáig a leggazdagabb fordulatú magyar nyelv. Így látta ezt már a XVI. század közepén egyik felvidéki magyar verselő, Vilmányi Libécz Mihály is. Akinek kételyei lennének a magyar nyelvhelyesség némely kérdésében, arra szólítja fel: „Mindjárt az régi székelyek nyelvére tekintsen / Kiknél tiszta magyar nyelv maradéka vagyon.”

A középkorban a székelység nemcsak egyszerűen részét, de igen fontos részét alkotta az ország történetének. A népvándorlás nagy hullámának utolsó lökései ekkor már a nyugati kereszténység és államberendezkedés határait keletre legtávolabb kiterjesztő magyar állam falát ostromolták. Hogy a meg-megújuló rohamoknak ez a fal — az egyetlen tatárjárást leszámítva — sikeresen és szilárdan ellenállt, abban nem kis szerepe volt a keleti gyepükön már a XI. századtól őrt álló székelységnek. A társadalmi tagozódás útján még éppen csak elindult, inkább állattenyésztő, a könnyűlovas harcmódot ismerő és kedvelő székelység harcászatiilag is igen sikeresen tudta felvenni a küzdelmet a félnomádság szintjén élő népekkel. „Moldvában, Havaselvén, Rác-, Török- és Horvátországban, Bulgáriában a patakokat a mi vérünk festette pirosra, és contjainkból halmok emelkedtek” — hivatkoztak ők maguk, s nem alaptalanul, katonai érdemeikre, 1492-ben.

Az ország határait vigyázó katonai funkciójukból, és így társadalmuk sajátos fejlődéséből fakadt, hogy a magyar feudális rendi társadalomban egyetemlegesen kivételes és kiváltságos helyet szereztek maguknak. Erdélyben azonban hozzájuk hasonló kivételes rendi-jogi előnyöket élveztek a német földről náluk jóval később (XIII. század) Erdélybe, szomszédságukba telepített szászok is. Ami kívül esett azután Erdélynek e két kiváltságos népcsoport által benépesített területein, ott viszont — egyezően az ország többi részével — előbb királyi, majd nemesi vármegyék létesültek. E vármegyékben élő, ha egészében nem is magyar eredetű, de többségében magyarul beszélő nemesség és az előbbi két kiváltságos népcsoport vezető rétegei alkották azután Erdély három „natio”-ját, „nemzetét”, akik később, amint majd látni fogjuk, szövetségre, unióra léptek egymással. A „natio” tehát itt nem a mai, modern értelemben használatos egy-anyanyelvűek népcsoportját jelölte, hiszen a három „nemzet” közül kettő, a székelység s a vármegyei nemesség egyként magyarul beszélő lakói voltak Erdélynek. A „natio” ez esetben feudális kiváltságokkal felruházott külön „rendiséget”, és nem etnikai különbséget jelölt. (Ilyen alapon maradt ki a „natio”-k sorából a kiváltságokkal nem rendelkező nemesi vármegyék román és magyar köznépe is, míg a Moldvából, Havaselvéről betelepülő román bojárcsaládok természetesen tagjaivá lettek a nemesi vármegyék natiojának.)

Az osztálytalan nemzeti-katonai közösségek azonban a székelységnél is bomlásnak indultak. Ők sem vonhatták ki magukat a fejlődés és a feudális osztályrend vonzása alól. A kevés számú előkelők (primorok) és lófők a kiváltságos rendbe emelkedtek, a közszekelyek pedig fokozatosan a jobbágyi állapotba tartó elnyomottak rendjébe süllyedtek. Közel két évszázad telt persze el, amíg a „sorsnak” úgy-ahogy megadták magukat. A XVI. és a következő század elején többször is megpróbálták, esetenként fegyverhez is nyúlva, levetni a rájuk kényszerített feudális kötöttségeket. Mindhiába. A XVIII. századra azután már annyira megbékélt földművelőkké lettek, hogy amikor Mária Terézia idején újra határőrezredre akarták verbuválni őket, fellázadtak: Mádéfalván 1764-ben éjnek idején a gyanútlan lázadók császári fegyverek kaszabolták le.

Talán a mádэфalvi rémisztó éjszaka emléke is tehetta, hogy a székelység 1848—49-ben egységesen állt a forradalom és szabadságharc ügye mellé. „1848-ban — írja Orbán Balázs, a Székelyföld szűlőtte és szerelmese — a székely határőri katonaság utolsó emberig a nemzet szent ügye mellett, szabadsága és alkotmányáért harcolt, nem többé kötelességből, mert a határőri katonaság megszüntetése elvileg kimondatott, hanem a haza és a szabadság iránti szeretetből” (Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Bp., 1868. I. köt. 10. l.). Külön is kiemeli Háromszék szerepét, „mely Erdély teljes eleste után egymaga állt szembe a zsarnokság győzelmes seregeivel” (uo., III. köt. 1. l.). És azután hadosztályuk újra az emberi haladás élvonalán harcolt 1919-ben is. Áruló tisztjeik parancsára ugyan nagy részük lerakta, lerakni kényszerült a fegyvert a román királyi csapatok előtt, de a parancsral dacoló mag, a székely dandár Stromfeld—Landler északi hadjáratában végig az előretörő ék legelében verekedett.

A Tanácsköztársaság azonban elbukott, s Párizs mellett, Trianonban az uralomra segített ellenforradalmi rendszer kormánya írta alá 1920. június 4-én az imperialista hatalmak által diktált békét. Etnikai zártságát ekkor — és mindmáig — őrző székelység is, Erdély többi magyar anyanyelvű lakosaival együtt a román királyság egyik kisebbsége, nemzetisége lett. Nyelvét, kultúráját, hagyományait azonban, a változó időben változó módon bár, de ma is őrzi. Lélekszámukat közel 1 millióra becsülik.

Vajon az elmúlt húsz évben történelemtanításunk adott-e róluk olyan képet, amelyből jelentőségük, történelmi és kulturális funkciójuk, etnikai hovatartozásuk világosan és egyértelműen kitűnhetett? Nyilvánvalóan sok múlik a tankönyvekből tanító tanárokon, noha az általános atmoszféra nemigen tette lehetővé, hogy a tankönyvektől eltérő magyarázatokba bocsátkozzanak. De ha ez így lett volna is, diákjaink többsége nem a tanórai magyarázatokból, hanem a tankönyvekből szerzi ismereteit. Ezért — és azért is, mert a tanítás áttekintéséhez semmiféle támpont és lehetőség nincsen — vizsgálatunkhoz csupán a használatos tankönyveket vehettük alapul. Átlapozgatva e húsz esztendő vonatkozó anyagát, könnyen megállapítható, hogy alsó- és középfokú iskoláinkban lényegileg háromféle tankönyvváltozat került forgalomba. Az elsőt a fordulat éve után kiadott tankönyvek képviselik, melyeket az 1957—58-as évekig lényegesebb változtatás nélkül jelentettek meg évről évre. Ettől kezdve változtak a tankönyvírók, de változott a könyvek tartalma is. E munkák jó részét maga a minisztérium is kísérleti tankönyvnek szánta. Újabb, a lényeges pontokat is érintő változtatásokra a 960-as évek második felében került sor. Az akkor kiadott tankönyvekből tanulják és tanítják napjainkban is a történelmet. A szálak folyamatos fölfejtése, de a történetiség is azt kívánja, hogy a bemutatás során e kronológiai rendet kövessük.

Nemcsak a tankönyvek „története”, de, épp a tankönyvek alapján, a székelység történeti problémái is „hármasszoros” szerint tagolhatók. Eredetük s etnikai jellegük kérdéseit vizsgálunk meg először a tankönyvek tükrében, a következő kérdéskör mintegy a történeti „pályafutásukat” tekintené át, s végül, harmadjára azt kutatnánk, hogy miként és hogyan tűnnek el említetlenül és nyomtalanul tankönyveink lapjairól. Tankönyvbeli szereplésük három fejezetét kötetlenebb formában így is jelölhetnénk talán: „feltűnésük”, „pályafutásuk” és „eltűnésük”.

1. A fordulat éve után kiadott tankönyvek, mind az általános, mind a középiskolákban használatosak, még csak említést sem tesznek eredetükről. Egyedül „A magyar nép legrégibb története” címet viselő tananyagegység említi a rovásírást bemutató ábra alatt elhelyezett — de nem a tananyag — szövegében nevüket. Így: „A magyarok már a Fekete-tenger környékén ismerték az írást. Betűiket fapálcákra és táblákra vészték (rótták). A székelyeknél hosszú ideig fennmaradt az ősi írásmód emléke; náluk jegyezték le ezt az ábécét a 15. században” (Ált. isk. 6. oszt. 1951. 37. l.). A 12 éves általános iskolai tanuló akkor így találkozott először nevükkel. A szövegből persze csak áttételesen lehetett következtetni arra, hogy a székelyek is magyarok. Így valahogy: ha az ősi, a magyarok által már a Fekete-tenger környé-

kén ismert írásmód emléke a székelyeknél maradt fenn, akkor feltehető, hogy a székely is magyar, vagy hozzá valamiben hasonlatos népféleség lehetett. De: hol van az a 12 éves általános iskolás, aki egy kép alatti szöveg felett ennyit medítalna s a helyes megfajításra önnön erejéből rátalálna? A szöveg számára csaknem olyan talányos lehetett, mint a felette bemutatott ábécé. Jó néhány történelemórával később, amikor a Budai Nagy Antal-féle erdélyi parasztfelkelés tananyaga következett, újra feltűnt előtte a rejtélyes székely név. A bábolnai csatában győzedelmeskedett a parasztok serege, s a nemesség, álnokságból, egyezségekre lépett velük Kolozsmonostoron. Időt nyertek tehát, s ez alatt „Kápolnán az erdélyi megyék nemessége a székelyekkel és a szászokkal szövetségbe a nemesi kiváltságok védelmére, a parasztok követelései ellen. Ezt a szövetséget nevezték az erdélyi »három nemzet«, a magyar, a székely és a szász uniójának. A székelyek és szászok segítségével most már a földesurak jutottak fölénybe” (uo., 101. l.).

Nos, ha a magyarok „legrégibb története” felett elmerengő tanuló — a rovásírás kapcsán — a talányos székelykérdés nyitját megfejtette s emlékezetébe el is raktározta volna, a most olvasott szöveg végképp összehozgathatta az önéből leszűrt ismereteket. Mellőzzük az érzelmi hatásokat kiváltható beállítást (hogy ti. a kegyetlen és ravasz elnyomók oldalára került a székelység egésze), fontosabb annak az etnikai jelleg megállapíthatóságát összemósó logikai rendje. A tanuló ugyanis a szászokról jó néhány leccével korábban megtanulhatta már, hogy a XIII. században német földről telepítették Délkelet-Erdélybe (uo. 59. l.), anyanyelvük tehát minden bizonnyal német volt, s miután a szövetségbe három nemzetnek egyike magyar, nyilvánvalóan a vármegyei nemesség anyanyelve lehetett csak az. De milyen nyelvet beszélt akkor az unió harmadik nemzete, a székely? Lehetséges talán, hogy székelyül? — tűnődhetett magában a tanuló.

A tudat megzavart képe egy osztállyal feljebb lépve sem tisztul. A tankönyv szövege egyenesen tovább erősíti az etnikai különállás hitét. Az erdélyi fejedelemség általános viszonyait ecsetelve írja: „Az országgyűlésen a Részek birtokos nemesurai mellett az erdélyi három kiváltságos nemzet (a magyar, a székely és a szász) követői vettek részt (itt még a nemzetet sem tették idézőjelbe!). A magyar, a székely és a szász »nemzet« természetesen a magyar nemeseket, a székely előkelőket és a vagyonos szász városi polgárokat jelentette” (Ált. isk. 7. oszt. 1951. 16. l.). A középiskolások tankönyvében nem esik szó eredetükről, s nem a rovásírásról sem, a székelyek „natio”-ja az erdélyi parasztfelkelés tárgyalása során bukkann fel először, mint a kápolnai unió egyik nemzete. (A magyar nép története. I. rész. 1526-ig. 1951. 70. l.) A tankönyv II. része (1526—1849) az erdélyi fejedelemség viszonyait tárgyalva, szóról szóra ismétli az általános iskolai tankönyvek szövegét. (1951. 14. l.) S hogy a diák a több nemzetiségű Erdély egyik „nemzetének” végérvényesen is a székelyt gondolja, a XVIII. század végi idők tárgyalása során a tankönyv egyik passzusa ebbeli hitében szinte megszilárdítja: „A román klérus — írja a román nemzetiségi törekvések első jeleiről — 1791-i emlékirataiban (Supplex libellus Valachorum) azt követelte, hogy a románokat negyedik nemzetként fogadják be az erdélyi magyar, szász és székely »nemzet«-ek közé” (uo. 85. l.).

Közel 10 éven át nemzedékek egész sora, alsó- és középfokon ennyit tudhatott meg a székelység eredetéről, s így formálhatott magának képet etnikai jellegéről.

1957—58-ban azután új szerzők új tartalmú tankönyvei kerültek az iskolákba. Szébb és tárgyyszerűbb a szövegezésük, színesebbek, tagoltabbak, jóval gazdagabbak illusztrációkban is. Kérdésünket illetően azonban nemigen világosabbak az előző években használatosaknál. Az általános iskolai tanuló ugyancsak a Budai Nagy Antal-féle felkelés kapcsán találkozik először nevükkel (Ált. isk. 6. oszt. 1958. 170. l.), de nem teremt megnyugtató rendet e tekintetben a 7. osztályos tankönyv sem: „Nehéz feladat volt — írja »Az önálló Erdély kialakulása« című fejezetben — a különböző területekről, a különböző vallású (katolikus, protestáns, görögkeleti) és különböző jogállású népekről (magyarok, székelyek, szászok, románok) az egységes állam megteremtése” (1958. 28. l.).

Eredetükről nem sokkal derenghetett több a gimnazisták történelmi tudatában sem. S ez annál lehangolóbb, mert a tankönyv írója nem egészen másfél évtizeddel korábban épp a témakörbe vágó kitűnő monográfiával (Erdély története. Bp., 1944.) gazdagította tudományunkat, benne külön fejezetet szentelve az eredet kérdésének (uo. 53—54. l.). Az államalapítást követő (XI.) században, ahogy a feudálisizálás üteme fokozatosan előrehaladt, a szabadok egy része — írja — most a szolgaság elől a peremvidékekre húzódott. Mások kóboroltak az országban, de ezeket összefogdosták, „és földesúri fennhatóság alá vonták. Egyedül az Erdélyben határőrszolgálatot teljesítő székelyek tudták még évszázadokig az ősi nemzeti szervezetet és pásztorszabadságot megőrizni, de a királynak ők is fizettek állatadót” (Gimn. 2. oszt. 1959. 38. l.). Szinte a sorok között kell tudni olvasnia annak, aki az előadás vonalvezetéséből, vagy inkább csak sugalmazásából helyes következtetésre juthat: mivel a székelység az ország belsejéből, vagyis a magyarság szálláshelyeiről húzódott a keleti peremvidékekre, feltehető, hogy e szolgaság elől menekülő nép is magyar lehetett. Majd itt is a kápolnai unió kapcsán esik szó róluk újra a már ismert szövegezésben.

Közvetetten ugyan, de etnikai hovatartozásukról valamivel világosabban fogalmaz a gimnazisták 3. osztályos tankönyve. „Nehezítette... — írja az erdélyi fejedelemségről — az egységes állami élet kialakítását az, hogy Erdély néprajzilag sokszínű (magyar, német, román, szerb), vallásilag erősen megosztott (katolikus, luteránus, kálvinista, unitárius, görögkeleti) volt. Legfőképpen pedig az, hogy történeti fejlődésükben zárt egységek éltek területén (magyar vármegyék, székely székek, szász univerzitás)” (Gimn. 3. oszt. 1959. 50. l.).

Amit most eredetükről a középiskolás diák csak sejtve tudhatott meg, arról a legújabb tankönyvek már az általános iskolákba járóknak is sokkal pontosabb képet nyújtanak. A nomád kunok meg-megújuló betörésének I. László király vetett véget. „Ekkor tűntek fel — írja a 6. osztályos tankönyv — a keleti határok mentén a székelyek. Eredetileg az ország belsejében laktak. A feudális elnyomás elől azonban egyre keletebbre vonultak, s a XI. század végén a Keleti-Kárpátok lábainál telepedtek meg. Itt katonai határőrszolgálatot teljesítettek. A székely határőrök letelepítése után a kun támadások többé nem veszélyeztették az országot” (Ált. isk. 6. oszt. 1971. 63—64. l.). Ennél is továbblépnek azonban a gimnáziumi tankönyvek írói. „A magyar nép szállásterületét földszáncokból álló ún. gyepründszervédte a külső támadásokkal szemben. A gyeprük s az azokon elhelyezett kapuk őrzésére a katonai segédnépet telepítették. Gyeprüvédő segédnép volt az Attila népének mondott, feltehetőleg volgai bolgár eredetű székelység is, amelynek első szálláshelye Bihar megye területe” (Gimn. 2. oszt. 1969. 84. l.). Csakhogy a kápolnai uniót említve, ez a tankönyv sem tehet mást — a történeti tényeknek megfelelően —, minthogy azt az erdélyi „három nemzet” szövetségének mondja (uo. 128. l.), más összefüggésben később még egyszer megismételve ugyanezt (uo. 208. l.).

A szövegezésből tulajdonképpen egyetlen magyarázó félmondat hiányzik csupán. Ennek hiányában azonban — minden jószándék és tárgyyszerűbb történelemfestés ellenére —, ha lehet, talán a korábbiál is összekuszáltabban marad a székelység etnikai hovatartozásának kérdése. Mert: a székelység „Attila népének mondott”, vagyis lehet hogy hun, de az is feltehető, hogy volgai bolgár. S miután idézőjelek között ugyan, de mint külön nemzet lép majd unióra Kápolnán a másik kettővel, feltehető az is, hogy valamilyen hun vagy bolgár, vagy éppenséggel hun-bolgár (mint szerb-horvát) nyelven beszélnek a székelyek. De a legjobb esetben sem igen beszélhetnek másként, csak székelyül. S ha ez a magyarázó félmondat (valahogy így: „...feltehetően volgai bolgár eredetű, de történelmünkben való első megjeleneése óta már magyar anyanyelvű székelység is...”) közbeiktatódott volna, s a kápolnai unió tárgyalásánál is lenne egy-egy ilyen magyarázó félmondat, talán elkerülhető lett volna az a meghökkentő helyzet, amire az egyetemi felvételi vizsga oly élesen rávilágított.

2. További szerepeltetésük azután, érthető okokból, már semmit sem változtat az eredetük és etnikai jellegük körül támadt bizonytalanságon. Előfordulásuk száma sem sok, történelmüknek mindössze néhány kiugró — és elkerülhetetlen — mozzanatot örökít meg a tankönyvek. Melyek is ezek az „esetek”?

Budai Nagy Antal után Dózsa, majd a XVI. századi felkelések, részvételük az erdélyi országgyűléseken következnek, azután a mádэфalvi felkelést említik, 1848—49-ben főként Gábor Áron neve mellett, végül a fegyverét lerakó 19-es hadosztály jelzőjeként tűnnek fel utoljára. A 950-es évek általános iskolai tankönyvei éppúgy, mint a középiskolásoké Dózsát, mint „székely vitézt” (Ált. isk. 6. oszt. 1951. 122. l.), vagy „székely nemeszt” (A magyar nép története. i. m. 70. l.) mutatják be. Lázadásairól szólva elmondják, hogy a középkor folyamán „a szászok és a székelyek között még csak vagyoni különbségek voltak. A fejedelemség korában azonban az előkelő szászok és székelyek arra törekedtek, hogy ők is jobbágyokat szerezzenek maguknak... A székely előkelők, primorok és lófők, a fejedelem segítségével jobbágyikká tették a közszekelyeket. Ettől kezdve azonban egymást követték a közszekelyek lázadásai, hogy régi szabadságukat visszaszerezzék” (Ált. isk. 7. oszt. 1951. 16. l.). Majdnem szóról szóra ez áll a középiskolás tankönyvben is (i. m. 15. l.). Ugyancsak lázadásaiukkal függött össze az erdélyi fejedelemség történetének egyik gyorsan tovatűnő epizódja. Báthory Zsigmond lemondását követő zűrzavaros időkben „a jobbágyá lett közszekelyek alkalmasnak látták az időt — írja az ált. isk. 7. osztályos tankönyve — szabadságuk visszaszerzésére, és behívták az országba Vitéz Mihály havasalföldi vajdát. Azonban csalódtak reményükben: szomorú sorsukon a vajda sem tudott segíteni. Így a császári, Báthory-párti és török csapatokon kívül most már a vajda katonái is Erdély népét nyomorgatták” (i. m. 22. l.). Az 1764. évi mádэфalvi eseményekről lényegében azt mondja el, amit már a bevezető részben összefoglaltunk, azzal a kiegészítéssel mégis, hogy a rettenetes éjszakát követő időkben „a felkelők közül számosan Moldvába menekültek és a testvéri román nép között telepedtek meg” (i. m. 74. l., ill. 69. l.).

Következzék 1848—49. Puchner csapatai a védekezni próbáló székelyeket leverték. „Kossuth Bem apót küldte Erdélybe...”, akinek a piski csata után sikerült egész Erdélyt az ellenséges csapatoktól megtisztítani. „Gábor Áron, a székely ezermester öntötte az ágyúkat, gyártotta a puskaport számára” (i. m. 147—148. l.). S végül 1919-ben, amikor április végén a Vörös Hadsereg még szervezetlen volt, „a székely hadosztályt áruló parancsnoka ellenállás helyett átvezette az ellenséghez” — a kor szellemének megfelelően természetesen nem nevezve nevén az ellenséget (Ált. isk. 8. oszt. 1950. 178—179. l.).

Az 50-es és 60-as évek fordulóján kiadott tankönyvekben ez a történelmi kép lényegileg nem módosult. A közben feltárt újabb adatok, s a tárgyyszerűbb előadásmódra való törekvés hatását kell látnunk 19-es szereplésük interpretálásában. Eszerint az áruló parancsnok nem átvezette a hadosztályt, hanem az „néhány áruló tiszt” (Ált. isk. 8. oszt. 1959. 58. l.), illetve „ellenforradalmi tisztjeinek” (A magyar nép története. III. rész. 1959. 141. l.), vagy globálisan csak „áruló tisztjeinek” (Gimn. 4. oszt. 1961.) „buzdítására” nyitott utat — és most már nevén nevezve az ellenséget is — a „román ellenforradalmi erők”, vagy csak „román hadsereg” előtt. A fegyvert azonban később, Mátészalkánál tették le.

Fontosabb ennél: a gimnáziumok 3. osztályos tankönyve elmondja még (1959), hogy a kicsi Erdély európai formátumú fejedelme, „Bethlen Gábor tiszántúli és székely családok utódaként... emelkedett a fejedelmi székbe” (uo. 83. l.). Uralkodása és a Rákócziak idején „Erdély otthona volt a magyar irodalomnak... Ekkor születtek a jobbágyországba süllyedő székelyek körében a legszebb népballadák” (uo. 90—91. l.). Kár, hogy újabb tankönyveink ezt már elmulasztják megemlíteni.

Többet és másként a napjainkban használatos tankönyvek lapjain sem szerepelnek. Csupán a székely hadosztály bemutatása lett árnyaltabb. „A székely hadosztály áruló ellenforradalmár parancsnokai letették a fegyvert a románok előtt” (Gimn. 4. oszt. 1969. 105. l.). Vagyis: nem a hadosztály, és főként nem „buzdításra”, hanem

mint minden katonai alakulatnál ez lenni szokott, a parancsnokok parancsára tettek le, kényszerültek letenni katonái a fegyvert. Sajnálatos, hogy a hadosztályból kiszakadt és továbbra is fegyverben maradó székely dandár harcairól nem szólnak a mostani tankönyvek sem.

Erdemes lenne grafikonra vetíteni azt a hullámzó pályát, amit a székelység — tankönyveink interpretálása szerint — történelme során befutott (megjelenésükkor a szolgaság elől Erdélybe húzódnak, azután — az 1437. évi felkeléskor — az elnyomók oldalán találjuk őket, majd ismét alávetettségük ellen kelnek fel... stb.), de bennünket most nyelvük és etnikai problémájuk foglalkoztat, így a didaktikai-logikai ellentmondások elemzésétől el kell tekintenünk.

3. Kényes, mert eleve téves meggondolásokból kényesnek kezelt kérdéskört érint a székelyek kikerülése az ország eleven történetéből. Mi azonban e cikk elemi logikája miatt sem térhetünk ki ennek rövid vizsgálata elől. Tankönyveink, régebbiek és mostaniak egyaránt, többé-kevésbé helyesen s igen átgondoltan vázolják fel a soknemzetiségű monarchia, benne a régi Magyarország felbomlásának történelmi folyamatát. A történelmi Magyarország területén élő és a magyarság lélekszámát elérő vagy felülmúló nemzetiségek elnyomását hangoztatva győzi meg a tanulót arról, hogy a nemzeti ébredés, a minden népet szükségképpen átható polgári nacionalizmus korszakában szinte kikerülhetetlenné vált a régi államegység felbomlása. Az itt élő nemzetiségek felszabadulási és elszakadási törekvése tehát jogos volt. Amikor ez a történelmi fordulat úgy-ahogy bekövetkezett, s magát a tényt kellene számba venni, a korábban használatos tankönyvek igen tanulságos módon, érthetetlen szeméremből (tapintatból?) kínos és vagdalkozó kapkodással, itt-ott valóságos fráziserdőben bujkálva kerülnek meg az egyébként logikusan előkészített új tények pusztá rögzítését is. „1920 januárjában nyújtották át az első világháború győztes imperialista hatalmai a békefeltételeket — írja például az 1950-es 8. osztályos tankönyv. — A feltételek rendkívül súlyosak voltak. Még súlyosabbak, mint azok a követelések, melyeket a Tanácsköztársaság annak idején visszautasított. Ennek ellenére Horthyék a békefeltételeket elfogadták és 1920. június 4-én alá is írták” (i. m. 189. l.). Sajnos, hiába kerestük a Tanácsköztársaság által csakugyan visszautasított követeléseket, a szóban forgó tanegységben erről nem esik szó. A tankönyvrörök más összefüggésben még egyszer megemlítik a trianoni békét: Az uralkodó osztályok a munkásság és parasztság után „azt akarták elhíttetni a mindennapi gondokkal küzdő kiskereskedőkkel, kisiparosokkal és értelmiségiekkel, hogy minden bajnak — egyedül és kizárólag — a trianoni béke az oka. Így akarták elterelni a figyelmet a belső bajokról” (uo. 193. l.). Mindez igaz, de a tanuló ebből sem tudhatott meg többet arról, hogy mik is voltak hát azok „a rendkívül súlyos békefeltételek”.

Nemcsak a történész, de a pszichológus is tanulságosnak találná a középiskolások tananyagának vonatkozó passzusát. Hosszúsága ellenére ezért is idézzük majdnem szóról szóra. „A magyar uralkodó osztályok meghálálták — írja —, hogy az antant juttatta hatalomra őket, és 1920. június 4-én aláírták Trianonban (Párizs mellett) a békét. A súlyos feltételeket szabó imperialista békét annál inkább is elfogadták a magyar uralkodó osztályok”, hogy teljes erejükkel a dolgozó nép ellen tudjanak fordulni. „A Horthy-rendszer természetesen mindent megtett, hogy a trianoni béke igazi hátterét elleplezze. Hazug sovíniszta, revizionista propagandáját egybekötötte” kommunistaellenességével. „Csak egy állam volt, mely soha nem ismerte el a Párizs környéki imperialista békét, köztük a trianont sem, és ez a Szovjetunió.” Adva lett volna tehát a szovjet orientációjú külpolitika, de a Horthy-rendszer kormányait ebben a dolgozók elleni gyűlöletük megakadályozta. „A magyar uralkodó osztályok nem megegyezés útján törekedtek a trianoni súlyos feltételeken változtatni, hanem a sovínizmus, a környező népek elleni féktelen gyűlölet szításával. A revizionista politika a magyar imperializmus alapja lett. Hazafias szövegekkel fedték el a magyar uralkodó osztályok hódító törekvéseit más népek leigázására” (A magyar nép. i. m. 1951. 160. l.). Súlyos igazságok kimondásának és súlyos tények elhallgatásának furcsa vegyülékét hordozza, keveri a szöveg. Bőven

tarkítják logikai törések és ellentmondások is. A kommentálástól e ponton bizonyára eltekinthetünk. Mindössze annyit jegyeznénk meg, aki azt fürkészi, hogy a történelem józan, a mélyebb törvényeket kereső szemléletéről hogyan lehet elnevelni nemzedékeket, ezt a példát eredménnyel tanulmányozhatja, mert benne az, ami már jóval a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt többé-kevésbé eldöntődött, egy alkalmi úri vétség regényes fejleményévé avatódik.

Az általános iskolások tankönyve, sajnos, egy évtizeddel később sem tárta fel jobban a valóban összetett történelmi tényeket. Az előbb idézett szövegrész annyival egészült ki csupán, hogy „Horthyék árulták el és támadták hátba a Vörös Hadsereget, amely védte az ország határait. Ők hívták be az intervenció csapokat a Tanácsköztársaság honvédő harca ellen. Trianonért mégis a szomszéd népeket okolták, és 25 éven keresztül uszítottak ellenük” (1959. i. m. 73. l.). Sokkal tárgyyszerűbben fogalmazott már a középiskolások tankönyve. „A békeszerződés következményeként a többségükben nemzetiségek által lakott területek elszakadtak az országtól, a soknemzetiségű Magyarország felbomlott. Ezzel a magyar uralkodó osztályok elnyomásától sokat szenvedett nemzetiségek régi törekvése megvalósult: csatlakozhattak önálló nemzeti államaikhoz. A soknemzetiségű Magyarország felbomlása azonban nem a Dunavölgy népeinek demokratikus együttműködéséhez vezetett, hanem újabb viszályok és ellentétek csíráját rejtette magában.” Ezután utal arra, hogy a rendszer miként használta fel a nacionalista és sovinszta uszításához a békeszerződés következményeit (1961. i. m. 199–200. l.).

A középiskolás diák ekkor már tudomást szerezhetett legalább arról, hogy a történelmi, illetve a soknemzetiségű Magyarország felbomlott. Rejtve maradt azonban, hogy a valóságban mit jelentett ez, homály takarta el, hogy az elszakadt területeken a nemzetükhöz csatlakozókon kívül éltek-laknak magyarok is, s végül elhallgatja azt is, hogy a nacionalista uszítás, egyként burzsoá államokról lévén szó, nem kizárólagosan a magyar uralkodó körök saját belpolitikai fogása volt csupán.

Mindezeket pótolják azután a legújabbban használatos tankönyvek. Nem a szokványos szólam diktálja, meggyőződésünk a tények erejére támaszkodik: a hazai történelemtanítás az elmúlt 50 év valamennyi magyarázatához viszonyítva végre olyan magaslati pontokra jutott fel, amelyen állva az egész kérdéskör majd minden lényeges mozzanatát sokkal józanabban, világosabban és realitásabban lehet — és tudja — megítélni. Amíg előbb az elriasztó zavarosság, most a tények tisztelete okán kell a vonatkozó szövegeket hosszabban idéznünk. „Az osztrák és magyar uralkodó osztályoktól kizsákmányolt és elnyomott nemzetiségek csatlakoztak saját nemzeti államaikhoz — írja az általános iskolai tankönyv. — A délszláv nemzetiségek Szerbiához kerültek. Így jött létre Jugoszlávia. A szlovákok és kárpátukránok a csehekkel együtt létrehozták a Csehszlovák Köztársaságot. Az erdélyi románok Romániához csatlakoztak. ... Magyarország számára 1920-ban a Párizs melletti Trianon nevű palotában szabták meg a békefeltételeket. A békeszerződés értelmében magyar lakosság is került a szomszéd országokhoz. Ezt a tényt használták ki az ellenforradalmi rendszer vezetői arra, hogy 25 éven át minden társadalmi és gazdasági nehézségért Trianont és a szomszéd népeket okolják. Szították az ellentéteket népünk és szomszédaink között. Ugyanezt tették a Magyarországgal határos államok vezetői is. Ez nacionalista és sovinszta uszítás volt.” És hogy a béke jellegéről se legyen kételye senkinek, végül így summázza azt: „A győztes antanthatalmak 1920-ban a maguk érdekeinek megfelelően állapították meg az országhatárokat, »adták-vették« a népeket és országrészeket. Ez a béke imperialista jellegét bizonyítja” (Ált. isk. 8. oszt. 1970. 93–94. l.). A monarchia területén létrejött új államalakulatok határait térképmelléklet illusztrálja.

Érthetően részletesebb és pontosabb a gimnazisták tankönyve. A békekötés után — s térkép illusztrálja itt is — „Ausztria kis országgá, lényegileg az osztrák-német nyelvtérületre zsugorodott. Magyarország területe kb. egyharmadára csökkent, viszont formálisan független állam lett. Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia új államalakulatok voltak”. Ezt követően a kisantant államait veszi sorra: „Cseh-

szlovákia 1918—19-ben az antanthatalmakra támaszkodó cseh burzsoázia vezetése alatt Cseh-Morvaországból, Teschenből, a Kis-Alföld északi feléből, a többségében szlováklakta Felvidékből (Szlovákia), és a javarészt kárpátukrán lakosságú Kárpát-aljából (Kárpát-Ukrajna) alakult ki. Az Osztrák—Magyar Monarchia délszlávlakta területeinek (Horvát-Szlavonország, Krajna, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina), továbbá az Alföld déli vidékeinek (ahol a szerb mellett jelentős számú magyar és német népesség is lakott) egyesülését a szerb királysággal a Zágrábban összeülő Népi Gyűlés 1918 szeptemberében mondta ki. Néhány nap múlva Crna Gora (Montenegro) is csatlakozott, ezzel megszületett az egységes délszláv állam (Jugoszlávia). Az új államban a kulcspozíciókat a szerb burzsoázia szerezte meg, mely a dolgozó nép, valamint a többi délszláv és más nyelvű nemzetiség elnyomására törekedett. Románia első világháború előtti területe a háború után Dél-Dobruzsával, a forradalmi Oroszországtól megszerzett (orosz, román, ukrán népességű) Besszarábiával és a vegyes (többségében román, valamint magyar, német és szerb) lakosságú Erdéllyel növekedett. A Párizs környéki békek — zárja a részletes áttekintést a könyv — eredményeképpen egyetlen soknemzetiségű állam, az Osztrák—Magyar Monarchia helyett több kisebb soknemzetiségű állam jött létre. Ily módon nem rendeződtek megnyugtatóan a közép- és délkelet-európai nemzetiségi ügyek, ami lehetőséget teremtett az új államok uralkodó osztályai és az imperialista nagyhatalmak számára, hogy a népeket nacionalista izgatás révén szembe fordítsák egymással” (i. m. 144—146. l.).

Erdemes megismételnünk: annyi gyűlölködés s annyi tanulságos történelmi kudarc után bárcsak itt tartana a Duna-völgyi térség valamennyi népének történelem-tanítása! Éppen témánk szempontjából azonban a most idézett szövegeknek mindössze egy, bár távolról sem jelentéktelen fogyatékoságát mégis szóvá kell tenni. Egyik tankönyvünk a XVIII. században lezajlott magyarányú telepítések és bevándorlások végső eredményét — helyesen — így összegezi: „Ezzel párhuzamosan azonban a magyar nép — melynek nem voltak határokon túli tartalékai — elkerülhetetlenül kisebbségbe szorult a románok, németek, szlovákok, szerbek, horvátok és rutének összességével szemben. A XVIII. század során alakult ki terület- és számarány tekintetében az a nemzetiségi helyzet, mely sok tekintetben meghatározta történelmünk további alakulását” (Gimn. 3. oszt. 1968. 107. l.). Amikor azután a dualista monarchia idején, a nacionalizmusok fénykorában, gyakorlatlává vált a nemzetiségi törekvések korlátozása, elnyomásukra és asszimilálásukra intézkedéseket hoztak az egyes kormányzatok és végrehajtó testületeik, tankönyveink jelentőségüket még élesebb fénybe emelve, igen didaktikusan és okos pedagógiával különféle térképeken és grafikus ábrázolásokkal illusztrálják az ország területén élő egyes nemzetiségek szám- és részarányát. (Pl. Ált. isk. 7. oszt. 1968. 175. l.) Nemcsak a történelmi igazság, de tájékozódásunk a való világban, különösen pedig közvetlen környezetünkben egyaránt „viszonosságot” kívánna. Amikor kimondjuk, hogy az ország területe Trianonnal kb. 1/3-ára csökkent, szigorúan ragaszkodva itt is a pusztta tényekhez, igen célszerűnek látszanék azt is hozzátenni, hogy a magyar anyanyelvű lakosság egyharmada viszont kívül maradt az új ország határain, s az utódállamok egyik-egyik nemzetiségi kisebbsége lett. Tankönyveink becsülettel és számszerűleg tájékoztatnak az egykori történelmi Magyarország területén élő nemzetiségekről, józanul és nyíltan fölemlítik azt is, hogy az elszakadó országrésznyi területeken éltek s laktak magyarok is, vajon sérthetné-e ezután bárkinek az érzékenységét, ha a megfelelő számadatokat is közölnénk? És mert kiindulópontunk a székelység eredete és etnikai hovatartozása volt, itt utalhatna azután a tankönyv rájuk is. Így valahogy: az Erdéllyel gyarapodott új Romániába mintegy 1,7 millió magyar anyanyelvű lakos került, akiknek jelentős hányadát, közel felét, a zárt és egy tömbben élő székelység alkotta. — Félretéve mindent, pusztán didaktikai okokból is szükséges lenne ennek fölemlítése. Hiszen a székelyek, mint láttuk, nem ok nélkül, történelmünk hosszú századain át fel-feltűntek itt-ott, nyomtalan „eltűnésük” ennél fogva joggal támaszthat gyanút ébresztő kérdőjeleket. Együttal végképp eloszlatatnánk a „nacionáljukra” rátelepített homályt és ködöket.

Aligha szükséges hangoztatni: a történelmi tények attól még nem válnak meg nem történekké, ha ködbe burkoljuk vagy elhallgatjuk őket. A bennük rejlő esetleges feszültségeket nem eltussolni, de föloldani lenne hivatott a történelemtanítás is. Az I. világháború utáni békét vitathatatlanul a győztes imperialista hatalmak diktálták; valóban „adták-vették” a népeket és az országrészeket. Lenin egyenesen azt írta: a világtörténelem legigazságtalanabb békéit kötötték meg Párizs környékén. Túl mindezen, ki kellene azonban mondanunk és meg kellene magyaráznunk azt is, hogy Közép- és Délkelet-Európa „etnikai zúrzavarát” országhatárokkal — húzzák azokat bármilyen kezek is — véglegesen és tökéletesen „megtisztítani” majdnem lehetetlenség. Amilyen hányt-vetett volt e térség múltja, szinte olyan mértékben kuszálódtak össze, mikro- és makrotájokban egyaránt, az etnikai határok. Azokban még a legőszintébb jószándék is bajosan tudna megnyugtató módon rendet teremteni. Mit tehetünk hát akkor? Tennivalóink alapjai közös eszméinkben ugyan adódtak, a lehetséges és optimális megoldás kulcsát mégis szüntelenül, szinte nap mint nap keresnünk kell. Munkánk eredményes persze ma már akkor lehet csak, ha ahhoz együttesen és kölcsönösen fogunk hozzá. Nem tagadva meg, elsősorban önnön múltunkban és magunkban értékeinket, s nem tagadva ki a másokét sem.

Írásunkban csupán a történelemtanítás 20 éves számláját terheltük meg. Az is kitűnt talán, hogy a terhelések súlya, időben előrehaladva, fokról fokra csökkent. Nem teljesen tehermentes azonban a tömegkommunikációs eszközök és más tudományos fórumok, szervezetek s intézmények számlája sem. Hiszen társadalmunk, s a felnövő nemzedékek történelmi tudatát ma már nemcsak az iskola, hanem az „iskolán kívüli” oktatás-nevelés is formálja. Az egyes irodalmi alkotások alkalmoszerű számbavételén túl — úgy vélem — jó lenne, ha — többek között — tömegkommunikációs eszközeink néha-néha figyelmet szentelnének annak is, hogy pl. Romániában, legfőképpen pedig Erdélyben a mintegy 2 millió magyar anyanyelvű lakosság, s ennek közel felét adó szélekség hogyan és miként él, szólnának gondjaikról, örömeikről is. S mindezt mi itt a kölcsönösség alapján, ráadásul közös világnézetünk erejére támaszkodva tehetnénk.

Ne terheljük azonban tovább a számlákat. Félő, a terhelések visszaütnek: túlságosan megterhelik ezt az írást is.

Inspirátorunk Illyés Gyula volt, mondandónkat vele kezdtük. Jónak látjuk hát, s egyben az elmondottakra erkölcsi feloldást is nyújthat, ha vele, szavaival fejezzük be. Szándékunkat egyik vesszőnél tömörebben úgy sem tudnánk összegezni: „mert növeli, ki elfödi a bajt”.

